

AZ ESZTERGOMI VÁR HÁROM, 1686 UTÁN KÉSZÜLT KÁLYHÁJA

KOCSIS EDIT*

Boldizsár Péter emlékére

A tanulmány az esztergomi vár három kályháját mutatja be. Mindhárom a vár 1686. évi keresztény visszafoglalását követő időszakból származik, külföldi, magas technikai színvonalon dolgozó mesterek terméke.

Kulcsszavak: kétfejű sasos csempék, I. Lipót császár, Habsburg-címer, Szent György, Esztergom

Described and discussed here are three ceramic stoves from Esztergom Castle, all made during the period after the recapture of the castle from the Turks by the Christian forces in 1686. All three ceramic stoves were made by highly skilled foreign stove-builders.

Keywords: tiles with double-headed eagles, Emperor Leopold I, Habsburg coat-of-arms, St. George

Bevezetés

A tanulmány az Esztergomi Vármúzeum kora újkori kályhacsempe-gyűjteményének Lepold Antal kanonok által 1934–38 között, az esztergomi várhegy déli részén feltárt töredékeiből mutat be egy újabb csoportot. A csempedarabok annak idején rétegtani megfigyelések nélkül kerültek felszínre, így ma már csak készítéstechnikai és stíluskritikai jellegzetességek alapján, illetve az ismert analógiákat felhasználva értékelhetők. A kályhacsempéket 2010-ben az esztergomi vár középkori csempeanyagát feldolgozó és közreadó Boldizsár Péter¹ bocsátotta a rendelkezésére.²

Az alább bemutatott három kályha elemei a vár törököktől való végső visszafoglalása, 1686

után készültek, valószínűleg a várba beszállásolt Habsburg-katonaság tisztjei, parancsnoka számára. Mindhárom kályha feltehetően külföldi mester által, magas minőségben, jól megkomponálva elkészített fűtőberendezés volt. Bár a legtöbb csempe rajzolata, plasztikája töredékes, jól érzékelhető a gondosság az előlapok kidolgozásában, a kályhákhoz tartozó párkányok és párták kiválasztásában, így viszonylag teljes képet kaphatunk az egykori fűtőberendezések felépítéséről is.

Kályha osztott címerrel és kétfejű sassal

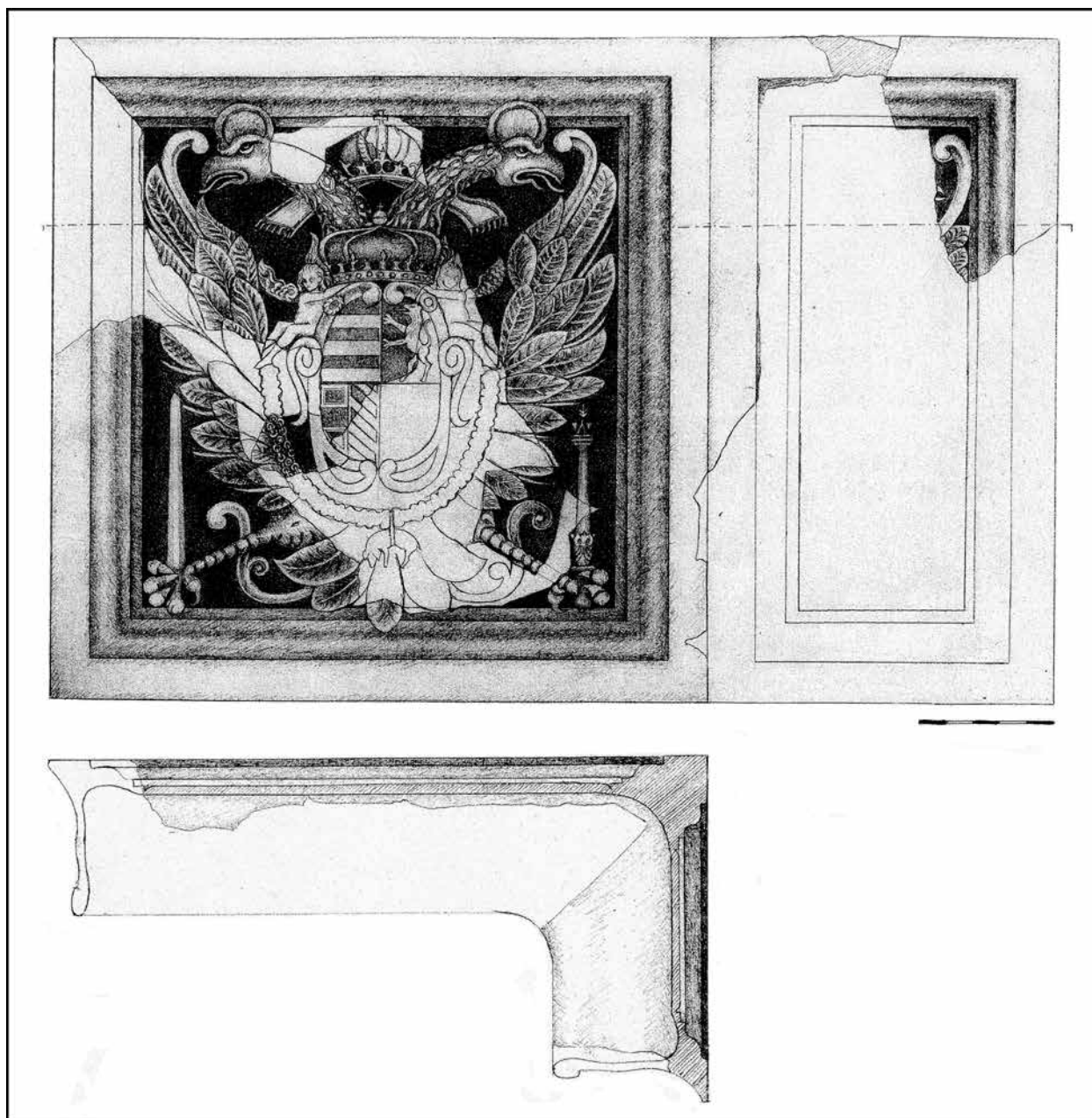
Ennek a kályhának a csempéit homokkal finoman soványított, piszkosfehérre, olykor sárgásfehérre égett agyagból formázták. Az előlapokat élénk fűzöld vagy kissé halványabb árnyalatú zöld máz borítja. A világos cserépszín miatt a máz alatt engóbbevonatot nem használtak. Egyes darabokon a máz a földben enyhén irizálttá vált. A csempék vékony előlapját textil alkalmazása nélkül préselték a negatívokba, és a hátoldalakat szépen elsimították. Az előlapokon nagyon pontosan megkomponált, igen aprólékosan kirajzolt és finom részletességgel kifaragott minta látható. A csempék kerete többszörösen tagolt. Jellemző, hogy a képmező ábrázolásának egyes elemei

* Kézirat beérkezett: 2019. április 10.

* Kocsis Edit: Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum, H-2025 Visegrád, Fő u. 23.: e-mail: n.kocsisedit@gmail.com

¹ A cikkben közölt rajzok egy részét még Boldizsár Péter készítette el, a munkát azonban már nem tudta befejezni. Így a további szükséges rajzok Molnár Éva, Rosta Péter és saját magam munkái.

² Az esztergomi vár kályhaanyagából korábban már közöltem egy cikket, amely a vár legkvalitásosabb, 16. század végi kályháját mutatta be, a csempéken Jézus életéből vett jelenetekkel. Kocsis 2013, 345–366.

1. kép. Kályha kétfejű sassal és osztott címerrel. Sarokcsempe rajza és alulnézete négyzetes csempével és félcsempével a kályháról (rajz: Boldizsár Péter)

Fig. 1. Ceramic stove with double-headed eagle and coat-of-arms with divided field. Drawing and bottom view of a corner tile with a square tile and half-tile (drawing: Péter Boldizsár)

ráhúzódnak a keret belső részére. A préselőnegatívok tehát nemcsak a csempetükör ábrázolását tartalmazták, hanem az összetett keret is hozzátartozott. A csempéket rövid, kb. 4–6 cm mély, szalagszerű hátrésszel látták el, a hátrészek végét kifelé visszagyűrték, szögletesen vagy kissé lekerítve megvastagították.

Négyzetes csempék. A négyzetes csempék átlagos magassága 25,5 cm, szélességük 24,5 cm. A csempék mélysége 4–6 cm között változik.

Legalább nyolc csempéből maradt fenn töredék, de ennél több is lehet, mert egyes, a csempe közepére eső darabokról nehéz eldönteni, hogy a négyzetes vagy a téglalap alakú változathoz tartoztak-e.

A csempék tagolt kerete kívül széles lemeztaggal indul, majd két finom hornyolat között a keret egy széles hengertaggal mélyül, legbelül pedig még két vékony pálca is tagolja. A képmezőt egy mellkasán címet hordozó kétfejű sas

ábrázolása tölti ki teljesen, a két glória, a császári korona felső keresztje és a leghosszabb faroktoll még a tagolt keretre is ráhúzódnak. Az ábrázolás nemcsak finoman és részletesen kidolgozott, hanem címertanilag is pontosan kimunkált és minden részletében helytálló. Az ovális pajzs nyolcfelé van osztva. A címer 1. negyedében a magyar vágások, a 2. negyedben Csehország ágaskodó oroszlánja látható. A 3. negyed kétfelé osztott: a heraldikai jobb oldalon Ausztria pólyás címere, baloldalt Burgundia harántpólyái helyezkednek el. A 4. negyed már négyfelé van osztva: az 1. és 4. részben a Kasztíliai jelképező tornyos vár van (az eredeti három torony helyett – a hely szűkösége miatt – csak egy torony látható), a 2. részben egy kiterjesztett szárnyú sas fedezhető fel – ez lehet Szilézia vagy Morvaország, esetleg Tirol címere,³ míg a 3. részben egy oroszán ágaskodik Leont jelképezve. Az ovális pajzsot barokkos szalagkeret övezi, felső részénél egy-egy félig kifelé forduló szárnyas puttó ül, és emeli a címer fölé a császári koronát. A puttók lábaitól kettős csiholókból álló lánc indul, amely alulról és oldalról öleli körül a címert – a lánc alján az Aranygyapjas Rend jelvénye függ (1. kép bal oldala).

A szépen kidolgozott tollazatú, kiterjesztett szárnyú, szétvetett lábú sas jobb lábában függőlegesen álló pallost, bal lábában művesen kidolgozott jogart szorongat. E két címerelem érmeiken már Rudolf császár (1576–1608) idejében megjelent, s II. Mátyás (1608–1619) pénzein már a sas szorongatja a karmai között őket. A sas mindkét feje fölött glória látható, és a két nyak fölötti részen egy újabb pántos, zárt császári korona lebeg, tetején a kereszt már rányúlik a keretre, míg a korona alsó pántja alól, a sasok nyaka mögött egy-egy stóla csüng. Ez a magyarországi kályhacsempeanyagban páratlanul aprólékos és részletes címerábrázolás szinte teljesen pontosan megfelel I. Lipót császár (1657–1705) középcímérének.

Sarokcsempék. A sarokcsempék magassága 25,5 cm, az egész csempeoldal szélessége is kb. 25 cm, míg a félcsempeoldal szélessége 12,9–13 cm. Négy sarokcsempe töredéke és egy félcsempeoldali darab maradt meg.

A sarokcsempék egész csempeoldalán a fent leírt kétféjű sasos négyzetes csempe helyezkedik el, amíg a félcsempeoldalon egy felezett méretű, ugyancsak kétféjű sasos csempe foglal helyet, ez utóbbi azonban nem a négyzetes típus ketté-

vágásával jött létre, hanem egy külön negatívot készítettek hozzá, amely – részletformái szerint – azonos faragó munkájának tűnik. Sajnos a félcsempe teljes rajzolatát nem ismerjük, de a megmaradt részletek alapján a fent leírthoz hasonló, négyzetes, kétféjű sasos csempe kettémetésével jött létre (ugyanis a megmaradt tollrészletek mind a négyzetes, mind a téglalap alakú típustól eltérnek). A sarokcsempék sarokéle derékszögű kiképzésű, a két csempe keretét egyszerűen összeillesztették (1. kép).

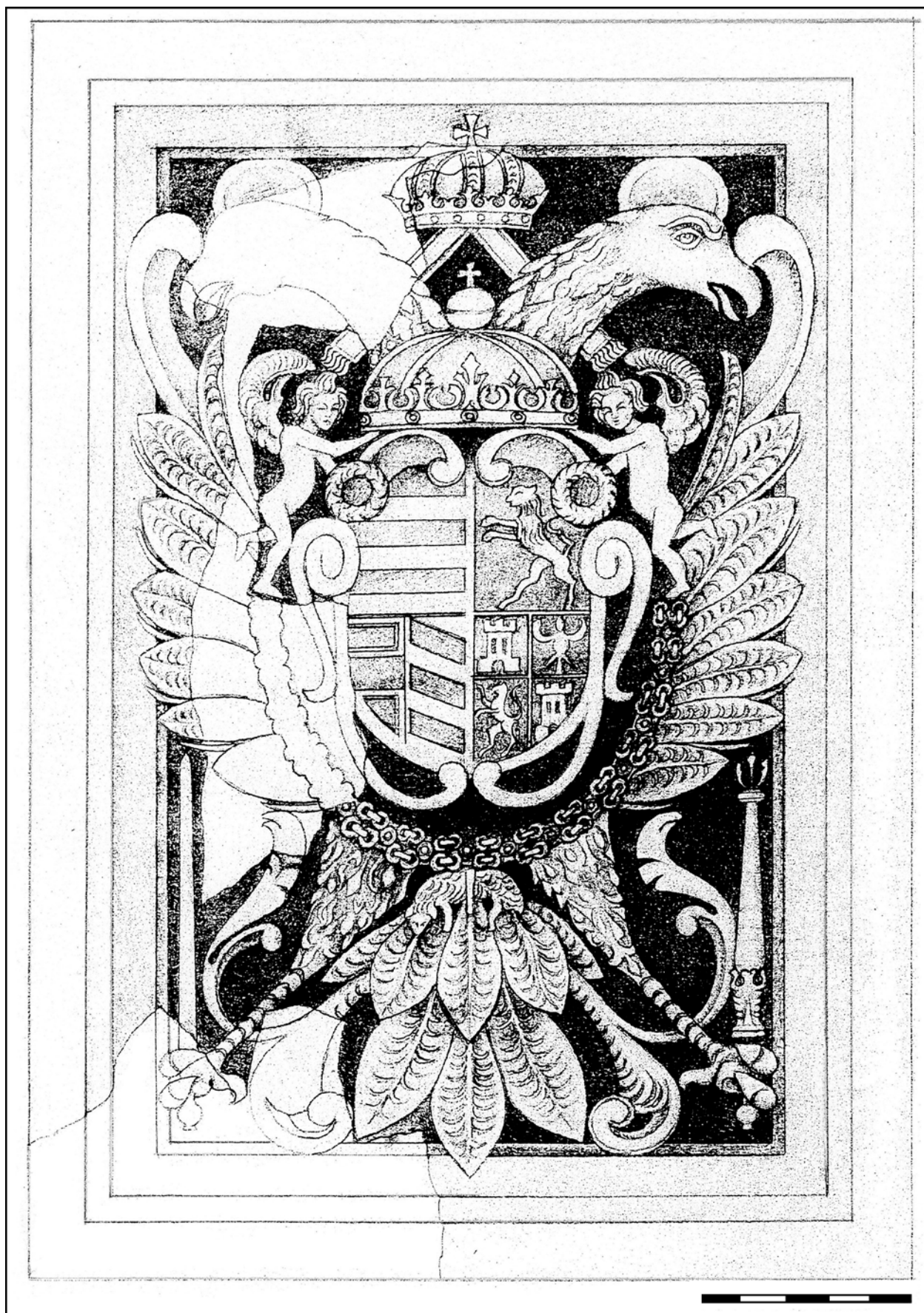
Téglalap alakú csempék. A téglalap alakú csempék magassága 30,3–30,5 cm, szélessége 21 cm, a hátrész mélysége 4–6 cm. Legalább 18 csempe töredéke van meg.

A csempék ábrázolása majdnem azonos a négyzetes darabokéval, de egyes részletek – már csak a nyújtottabb csempeforma miatt is – eltérnek attól. Láthatóan törekedtek a négyzetes képmezőbe szerkesztett képet téglalap alakba átszerkeszteni, s a sas teste és más elemek is nyújtottabbak lettek. A csempék kerete ugyanannyira tagolt, mint a négyzetes formánál, de itt a hengertag helyett egy széles, homorú elemmel mélyül a csempe, s belül sem két vékony pálcával, csak két keskeny lépcsővel végződik a keret. A magasabb képmező miatt a sasok glóriái a kereten belülre kerültek, felül a korona keresztje, alul pedig a dús faroktollazat középső tollának vége takarja, a keskenyebb rendelkezésre álló hely miatt a szárnytollak végei pedig rendre az oldalkeretre simulnak. Eltérés még, hogy míg a négyzetes darabokon a címerkoronát tartó szárnyas puttók félig kifelé fordulnak, mintegy rajta ülnek a szalagkeret végső kacsaringóján, addig a téglalap alakú csempéknél a két puttó teljesen a címer és a korona felé fordul (2–3. kép).

Középpárkány. Fektetett téglalap alakú, ívelt, felfelé szűkülő falú párkánycsempe, viszonylag vékony falú. Magassága 13 cm, szélessége 29,5 cm, mélysége kb. 8 cm. Hét csempéhez tartozó töredékek.

A párkány alsó, felfelé ívelten szűkülő harmadában – széles léctag és lépcső felett – lefelé fordított levélsor fut szépen tagolt szélű levelekkel. A levelek alól apró bemélyedésekkel poncolt háttér kandikál ki. A középső, függőleges falú harmadban a széleken ládaveretekre emlékeztető motívum látható, majd beljebb egy-egy oroszánfejre hasonlító maszk. A maszkokat a másik oldalról is a veretszerű motívum fogja közre. A sáv közepén még egy díszítőelemnek kellett lennie, s ez valószínűleg egy kagyló lehetett, de ebből sajnos nem maradt fenn töredék. A kagylómotívum meglétére csupán a leszabott párkánydarabok jobb szélén megmaradt kis kagylórészlet utal.

³ Ez a címerelem olyan apró, hogy megkülönböztető jegyeket már nem lehetett rajtuk agyagból megformálni, illetve a csempén sajnos a színek sem látszanak.

2. kép. Kályha kétfejű sassal és osztott címerrel. Téglalap alakú csempe rajza a kályháról (rajz: Boldizsár Péter)

Fig. 2. Ceramic stove with double-headed eagle and coat-of-arms with divided field. Rectangular tile (drawing: Péter Boldizsár)

3. kép. Kályha kétfejű sassal és osztott címerrel. Téglalap alakú csempék töredékei (fotó: Kocsis Edit)

Fig. 3. Ceramic stove with double-headed eagle and coat-of-arms with divided field. Fragments of rectangular tiles (photo: Edit Kocsis)

A párkánycsempe felső sávja ismét kissé előreugrik, ezt a részt két lépcső és egy szélesebb borda tagolja (4. kép 1).⁴

Koronázó párkány. Felfelé szélesedő trapéz alakú, ívelt, felfelé erősen kihajló falú párkánycsempe. A csempe magassága kb. 13–14 cm lehet, felső szélessége 22,2 cm, alsó szélessége kb. 20 cm lehet, mélysége 5,5–10 cm. Három példányból vannak töredékek.

A felfelé szélesedő párkány alsó részét egy nagy, kiugró borda tagolja, a felette levő függőleges állású sáv díszítéséről csak annyit tudunk, hogy kör alakban bemélyedő mintasor is van rajta. Az ívelten kihajló, széles felső sávot plasztikus, erősen tagolt levélszélű, stilizált levélsor

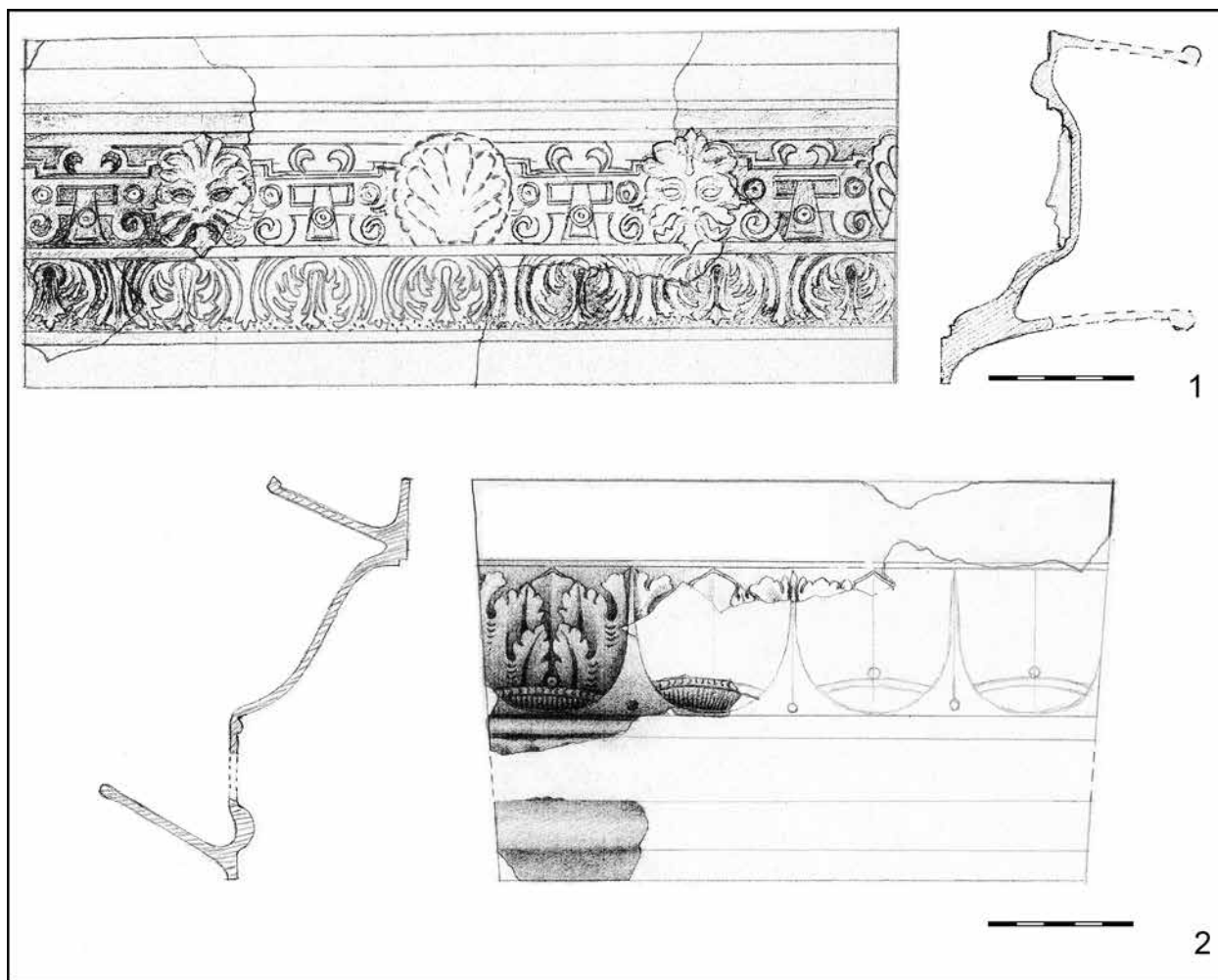
díszíti. Felül széles, függőleges léctag zárja le a párkányt (4. kép 2).⁵

Párta. Ívelt kivágású párta, háta alján teljes szélességében végigfutó, ívelt hátsó támasztékkal. Magassága kb. 19 cm, szélessége 24,4 cm, mélysége 4,4 cm. Öt pártából maradtak fenn töredékek.

Az alul végigfutó keskeny léctag felett a párta közepén egy nagyjából ovális (alul kissé jobban összeszűkülő) keretben kiterjesztett szárnyú és lábú birodalmi kétfejű sas látható. A sasok fején glória van, kétfelé ívelődő nyakuk felett nyitott, ötleveles korona helyezkedik el. A keretbe foglalt sast különböző irányba tekeredő, kacskaringós, széles, leveles indák ölelik körül, némelyik a keretre is rálóg. A párta csúcsán az indákból tobozszerű díszítmény nő ki. Az indák és a toboz mentén körbevágott párta erősen tagolt szélű, barokkosan mozgalmas képet nyújt. Az indák, de főleg

⁴ Az itt bemutatott párkányhoz hasonló darab került elő egy 1710 körülre keltezhető rétegből a szolnoki vár 2018. évi ásatásán is. Kertész Róbert szíves közlése, akinek az adatot ezúton is köszönöm.

⁵ Boldizsár Péter utolsó, nem teljesen befejezett rajza.

4. kép. Kályha kétfejű sassal és osztott címerrel. 1: Középpárkány rajza és metszete; 2: Koronázó párkány rajza és metszete (rajz: Boldizsár Péter)

Fig. 4. Ceramic stove with double-headed eagle and coat-of-arms with divided field. 1: Drawing and section of the cornice above the lower stage; 2: drawing and section of the cornice above the upper stage (drawing: Péter Boldizsár)

a kétfejű sas és a toboz kidolgozása igen aprólékos, finom, vékony vonalakkal megoldott munka (5. kép 1–2).

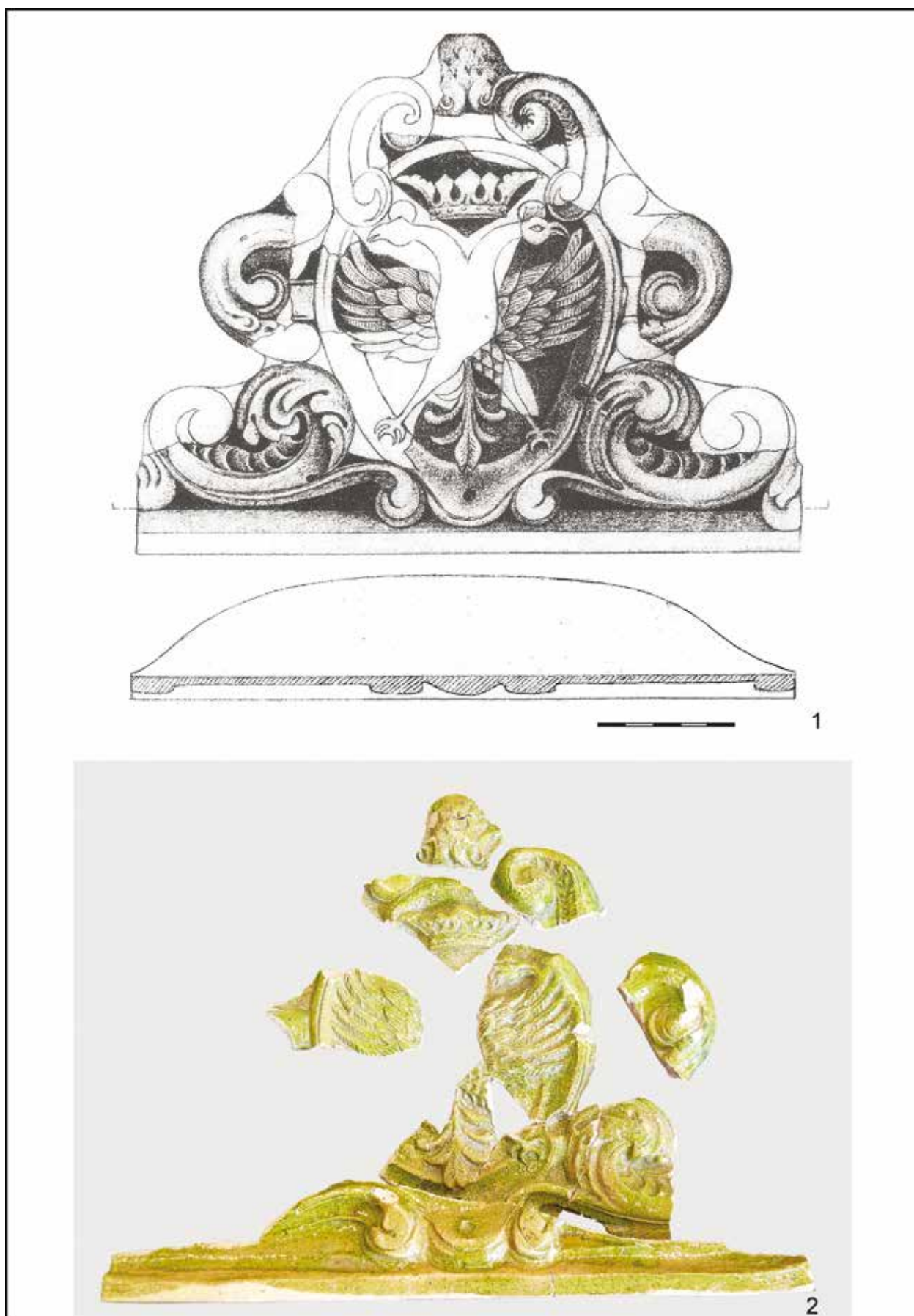
A kályha felépítése

A kályhához tartozó lábazati párkány eddig nem került elő, lehet, hogy ilyen nem is tartozott a kályhához. A fűtőberendezés alsó, tűztér körüli része a szokásos módon, négyzetes csempékből épült fel. A sarkokon egész és felezett méretű csempékből összeépített sarokelemeket alkalmaztak, és a sorokat félcsempényivel eltolva, kötésben helyezték egymás fölé. A vállrészen vékony, díszes középpárkány húzódott, ez a sor vezetett át a téglalap alakú csempékből rakott toronyhoz, amely sokszög alaprajzú lehetett. A kályha tetejét kihajló koronázó párkány és azon álló, barokkosan mozgalmas szegélyű pártasor zárta le.

A kályhát készítő műhely

A szépen kidolgozott, pontosan megkomponált csempéket külföldi – az alapos címertani ismeretek alapján talán a Habsburg Birodalom örökös tartományai területéről származó – műhely készíthette. Erre mutat a csempék heraldikailag minden elemében pontos és páratlanul részletes kidolgozottsága, valamint a préselőnegatívak finom kimunkáltsága, és az a Magyarországon szokatlan jellegzetesség, hogy az előlap úgy van megkomponálva, hogy egyes elemei rendre rányúlnak az összetett keretre. Magyarországról eddig még nem került elő sem heraldikai programjában ennyire gondosan kivitelezett, sem plasztikai megoldásaiban ilyen kifinomultan kialakított csempéjű kályha a korszakból.

A 17. század végi felszabadító harcok során a törököktől visszafoglalt várak, erődök egy részé-

5. kép. Kályha kétfejű sassal és osztott címerrel. 1: Pártalap rajza és metszete; 2: Pártalap töredékei (rajz: Boldizsár Péter, fotó: Kocsis Edit)

Fig. 5. Ceramic stove with double-headed eagle and coat-of-arms with divided field. 1: Drawing and section of a crest tile; 2: fragments of a crest tile (drawing: Péter Boldizsár, photo: Edit Kocsis)

be Habsburg-katonaságot szállásoltak be. Ezzel függhet össze, hogy a katonák és tisztjeik kényelmére helyreállított, a birodalmi kincstár által berendezett épületekbe nagy számban gyártottak olyan kályhákat, amelyeken a fő díszítőelem a birodalmi kétfejű sas volt. A kincstár szívesen rendelhette meg ezt a motívumot, akár népszerűsítő célzattal is.

Korábban sem voltak ismeretlenek a kétfejű sassal díszített csempék Magyarországon. A motívum gyakran előfordult a Habsburg-kézen maradt magyar területek kályháin is (Sümeg⁶). Különösen sokféle kétfejű sasos csempeváltozat került elő a Habsburg-katonaság által megszállt erősségekből (Eger,⁷ Szendrő,⁸ Esztergom, Vác,⁹ Buda¹⁰) vagy azok közeléből (Óbuda¹¹). Ugyanakkor – ahogy erre Tomka Gábor is felhívta a figyelmet¹² – a magánbirtokosok kezén levő várákban már korántsem jellemző az ilyen díszítőmotívumú kályhacsempék megléte (Ónod, Diósgyőr, Sárospatak, Füzér, Pácin, Kéked).

A kétfejű sast ábrázoló csempék igen változatos negatívokkal készültek, jobb minőségű vagy egészen gyenge kivitelben. Általánosan jellemző rájuk, hogy csak bizonyos heraldikai elemek jelentek meg rajtuk: a glória, a császári korona, a stóla, egyes darabokon a sas lábbaiban szorongatott pallos és a jogar. A sas mellén fekvő címerpajzs többnyire csak kétfelé volt osztva. Rajta vagy csak a legegyszerűbben ábrázolható osztrák-burgundi címer volt látható, vagy a magyar címer valamelyik eleme. (Sőt, teljesen félreértett, imitált címerre is van példa.¹³) Az Aranygyapjas Rend jelvénye nem szokott megjelenni ezeken a darabokon, sem puttók, akik a címerkoronát tartják. A kályhacsempék többségét minden valószínűség szerint magyarországi, helyi (városi vagy mezővárosi) műhelyekkel gyártatták le, ezért ezek a darabok megfeleltek a hazai csempékészítési technika jellegzetességeinek. Rendre egyszerű keretekkel készültek, s rajtuk a Habsburg-címerelemeknek csak a legfontosabb jellemzőit ábrázolták, sokszor népies ízű díszítőelemekkel kiegészítve. Ezek a hazai műhelyek által készített csempék terjeszthették el a kétfejű sasos motívumot, amely még a 18. században is sokáig nép-

szerű maradt, idővel szinte népies díszítőelemmé torzult.

Az esztergomi osztott címeres kétfejű sasos kályhát gyártó műhely kivételt jelent az eddig ismertté vált kétfejű sasos csempék között. Sajnos azonban nem ismerjük elég jól a korszak ilyen típusú csempéit, mert még a felszínre került darabok közül is igen kevés van publikálva. Mégis az a valószínűbb, hogy ezt a kályhát nem hazai műhelytől rendelték meg. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy Esztergom jóval közelebb feküdt az örökös tartományokhoz, s a Duna vízi útján könnyen és olcsón eljuthattak ide akár a kályhacsempék, akár maga a kályhászmester is.

Lipót császár portréjával és kétfejű sassal díszített kályha

A kályha csempéit homokkal erősen soványított, világosdrapp színűre égetett cserép jellemzi. Az előlapokra – vékony fehér engóbréteg fölé – világosabb, vagy néha sötétebb árnyalatú, fakózöld máz került. Néhány darabon ez az egyenetlen, híg máz foltosra – szinte világoszöld alapon sötétzöld pettyesre – sikerült. Egyes négyzetes csempéket, valamint a párták egy részét zsákvázonszerű anyag segítségével préselték a negatívba, más ugyanolyan darabokat azonban nem. A téglalap alakú csempéken és a párkánydarabon egyáltalán nincs textillenymat, itt inkább a mélyebb részeknél ujjal nyomkodták be az agyagot a formába, egyes csempék hátoldalát viszont szépen elsimították. Jellegzetes díszítőmotívum a kereteknél, illetve a párkánycsempénél a bordakötegek, illetve lépcsők keresztirányú redőzése, „szaggatottá tétele”. Az előlapokon nagy plasztikai különbségek figyelhetők meg. Az ábrázolás egyes elemei aprólékosan részletezettek és kidolgozottak, ugyanakkor az összképet tekintve a negatívok rajzolata mégis jóval elnagyoltabb és pontatlanabb, mint az osztott címeres kétfejű sasos csempék esetében. Az egyes darabok elkészítése sem mindig olyan gondos munka: több csempén is láthatjuk, hogy az előlapok bizonyos részletei elnyomódtak. A csempék kerete többszörösen tagolt, s a négyzetes csempéknél itt is jellemző, hogy a császári korona glóbusza és keresztje, illetve a leghosszabb faroktoll vége felül és alul ráhúzódik a keretre. A préselőnegatívok tehát nemcsak a csempetükör ábrázolását, hanem az összetett keretet is tartalmazták. A csempéket rövid, kb. 5–6,5 cm mély, szalagszerű hátrésszel látták el, a hátrészek végét pedig ugyancsak jellegzetes módon, kifelé háromszög alakban kidudorodva alakították ki.

⁶ KOZÁK 1963, 168–174.

⁷ KOZÁK 1963, 175–179.

⁸ TOMKA 2011, 585–597.

⁹ SÖMJÉNI 2014, 132–137.

¹⁰ KOZÁK 1963, 167–168.

¹¹ JUHÁSZ 1999, 361–364.

¹² TOMKA 2011, 595.

¹³ 2017-ben Buzás Gergelynek az egri várban folytatott ásatásai során is került napvilágra ilyen imitált címerrel ellátott, mázatlan csempe.

6. kép. Kályha kétfejű sassal és I. Lipót császár portréjával. Négyzetes csempe rajza és metszete (rajz: Rosta Péter)

Fig. 6. Ceramic stove with double-headed eagle and portrait of Emperor Leopold I. Drawing and section of a square tile (drawing: Péter Rosta)

Négyszetes csempék kétféjű sassal. A csempék valószínű magassága kb. 25–26 cm, szélességük kb. 25 cm, mélységük 5–6 cm. Öt csempe töredékeit ismerjük.

A csempék összetett kerete széles léctaggal indul, amelyet egy bemélyített vonal választ el a mélyülő résztől. Ez a léctag alul és felül keskenyebb, mintegy 1 cm-es, kétoldalt viszont 1,3–1,5 cm szélességű. A keret belső része a bemélyített vonaltól három keskeny lépcsőben mélyül a képmezőig. A hármass lépcsőt viszont körben, egymástól kb. 1,5 cm-nyire kialakított keresztirányú befaragásokkal mintegy „szagगतottá” tették. Így igen jellegzetes keretet hoztak létre a képmező körül. A keret szagगतott, lépcsős részére ráhúzódik még felül a császári korona glóbuszának felső része és a kereszt, alul pedig a sas középső faroktolla.

A képmezőt szinte teljesen kitölti az ábrázolás: a kiterjesztett szárnyú és lábú, kétféjű sas. A sas hasán – a megszokott címerpajzs helyett – alul abronccsal átfogott babérkoszorú van, amelyben I. Lipót császár hosszú parókás, bajszos, jól ismert arcképét láthatjuk szemből ábrázolva. Szokatlan módon a sas két nyakán keresztben átvetve jelenik meg a hatalmi jelvényként ábrázolt pallos és jogar. A tárgyak markolata a sasok nyakán húzódik keresztül. A pallos esetében liliomos végű keresztvasat, ferdén áttekert markolatot és kerekded markolatgombot figyelhetünk meg, a jogar markolata sajnos nem maradt meg. A jelvények közepén keresztezik egymást, és végük, vagyis a kard hegye és a jogar liliomos vége a sasok glóriája fölött végződik. Közvetlenül a kereszteződésük felett lebeg a császári korona, amely az ábrázolás legplasztikusabb része, és finom vonalak rajzolják ki részletformáit: az ék-körsorral díszített pántot, a leveleket és azt a vékony, hálószerű anyagot, amely a felső pántok között feszül. A korona tetejét nagy, tagolt glóbusz díszíti egyenlő szárú kereszttel, ezek a részek már a felső keretre simulnak rá. S mintha még ezzel is ki akarták volna emelni a korona jelentőségét, két oldalán finoman bevéssett sugáryalábok indulnak, mintha a korona a nap szerepét töltené be, belőle áradna a fény. A képmező felső sarkain pedig – barokk festményeket utánóztatva – felhőket imitáló redőzet tölti ki a teret (7. kép 1). A képmező alsó részéből kevésbé maradtak fenn töredékek, így ezt a részt a téglalap alakú csempék analógiája alapján képzelhetjük el: a babérkoszorú alatt még az Aranygyapjas Rend láncja és jelvénye lógott, a sas jobb lábában egy liliomszerű szirmokkal ábrázolt mezei virágot, bal lábában egy másik, négyszirmú virágot tartott. A sas kiterjesztett faroktollai közül a leg-

hosszabbnak a vége szintén rásimult az alsó keretre (6. kép).

Négyszetes csempék ismeretlen előlappal. A csempék valószínű magassága 25 cm, szélességük kb. 25 cm lehetett, mélységük 5–6 cm. Négy csempe töredékeit ismerjük.

Ugyanezzel az anyaggal és keretmegoldással kerültek még elő más töredékek is, amelyek egy vagy két további csempetípushoz tartoztak. Az egyik darab egy csempe teljes jobb oldala, amelyen a képmező felső sarkában egy befelé forduló nyakú, testéhez simuló szárnyú madár részlete látható, az alsó sarokban pedig egy leveles inda (7. kép 2). Egy másik csempe saroktöredékét nehéz értelmezni: egy glóbuszszerű forma, amelyből ferdén egy rúd indul ki. Mindkét csempetípusból olyan kevés maradt meg, hogy akár sarokcsempe félcsempéjéhez is tartozhatnak ezek a részletek.

Sarokcsempék. A sarokcsempék magassága is 25–26 cm lehetett, az egész csempeoldal szélessége valószínűleg 25 cm volt, a félcsempoldalról nem ismerünk töredéket. Két csempéből van darabunk.

A két sarokcsempetöredék csak annyit árul el, hogy összeépített sarokcsempék készültek, a négyszetes oldalon a kétféjű sassal csempével. A sarokél egyszerű, szögletes megoldású volt, a két tagolt csempekeretet egyszerűen összeillesztették.

Téglalap alakú csempék. A csempék magassága kb. 28–28,5 cm, szélességük kb. 20 cm, mélységük 5–6 cm. 9–11 csempe töredékei.

A csempék összetett kerete a négyszetes darabokéhoz hasonló, de jóval keskenyebb. A külső léckeret átlag 1 cm széles, oldalt mintegy 1 mm-rel szélesebb, mint alul és felül. A mélyülő rész is a másikkhoz hasonló kialakítású, keresztirányú befaragásokkal szagगतott, de csak két lépcsőből áll, s ebből is a felső lépcső sokszor egybenyomódott a felső léctaggal, ezért nem mindig érzékelhető.

Az előlapon egy kétféjű sas, mellén egy babérkoszorúban I. Lipót császár arcképével (9. kép), alatta az Aranygyapjas Rend jelvényével. A sas két nyakán keresztbe téve pallos és jogar látható, felettük, a felhők között – sugárkoszorúval közrefogva – lebegő császári korona van. A sas jobb lábában egy liliomszerű, leveles virágot, bal lábában egy négyszirmú virágot tart. Az ábrázolás részletformái szinte azonosak a négyszetes csempévaltozatával, de mivel a képmező pár cm-rel magasabb, mint a másik típusnál, alul és felül

7. kép. Kályha kétféjű sassal és I. Lipót császár portréjával. 1: Négyzetes csempe töredékei; 2. Négyzetes csempe vagy félcsempe töredéke (fotó: Kocsis Edit)

Fig. 7. Ceramic stove with double-headed eagle and portrait of Emperor Leopold I. 1: Fragments of a square tile; 2. fragment of a square tile or half-tile (photo: Edit Kocsis)

2–3 cm-es sávban kissé szabálytalan, pikkelyszerű redőzet tölti ki a teret, ezért az ábrázolás sehol sem nyúlik rá a keretre (8. kép).

Középpárkány. Fektetett téglalap alakú, felfelé szűkülő vonalú középpárkány. Magassága 13 cm, mérhető szélessége 13,9 cm, mélysége 6,5 cm. Csak egy csempe töredéke ismert. Fala viszonylag vékony, hátoldala alig kormos, ezért valószínűbb, hogy középpárkány, mint lábazati csempe.

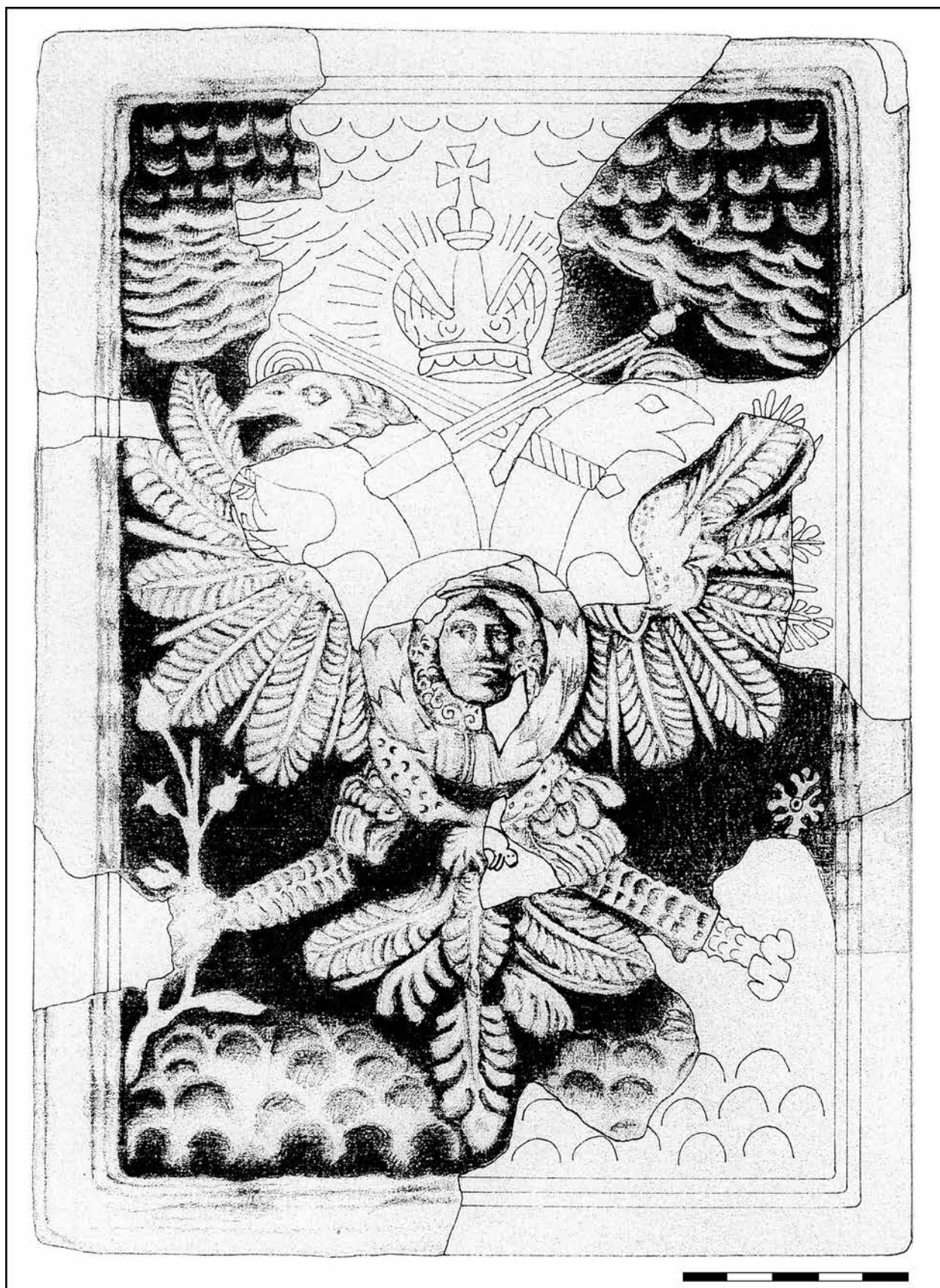
Széles alsó léctag és egy vékony lépcső felett a párkány vonala „S” alakban szűkül. Az „S” alakú sávot egy alig tagolt szélű és plasztikusan is kevésbé díszített, lefelé forduló levélsor díszíti, amelyet felül is egy lépcső zár le. A párkány feljebb futó, függőleges falú sávjában három vízszintes borda látható, amelyeket 2–2,5 cm-enként függőlegesen redőztek, hasonló módon, mint a négyzetes és téglalap alakú csempék keretét. A párkány felső sávját egy vaskos, előreugró hengertag és egy léctag zárja le (10. kép 1–2).

Párta. Hátrafelé enyhén ívelődő alaprajzú, ívelten kivágott párta, hátul végigfutó, közép felé szélesedő támasztólappal. Magassága kb.

14,5 cm, szélessége 28 cm, mélysége 3 cm. 9 párta töredékei maradtak meg.

A motívum széle mentén szabálytalan ívben körülzárt párta a korszakban széles körben elterjedt, igen népszerű „delfines” párták közé tartozik. Az előlap alját egy felül ferdén lemetezett sarkú, széles léctag adja, amely elnagyolt kialakítású. A középső tengelyre nagyjából szimmetrikus előlap két oldalán egy-egy kifelé néző delfin látható, amelyek a szájukban egy-egy gömböt tartanak. A delfinek farka felülről lefelé és befelé csavarodva tölti ki a képmező nagy részét. Az összetekeredő delfinfarkak közepén egy-egy stilizált virág látható. A delfinek hátára levelek borulnak, illetve habok tornyosulnak. Ezek között egy-egy meztelen puttó lovagolja meg a delfineket. Középen, az összeérrintkező delfinfarkak alól egy kis harang alakú virág lóg ki – kitöltve az üres helyet –, míg felül egy szépen tagolt, leveles glóbusz emelkedik ki, harmonikus felső lezárást adva a pártának (10. kép 3).

A kályha felépítése. A kályha felépítése igen hasonló lehetett az osztott címeres kétféjű sasos kályháéhoz. A fő témának, a kétféjű sasos, Lipót csá-

8. kép. Kályha kétfejű sassal és I. Lipót császár portréjával. Téglalap alakú csempe (rajz: Rosta Péter)

Fig. 8. Ceramic stove with double-headed eagle and portrait of Emperor Leopold I. Rectangular tile (drawing: Péter Rosta)

9. kép. Csempetöredékek I. Lipót császár portréjával (fotó: Kocsis Edit)

Fig. 9. Tile fragments with a portrait of Emperor Leopold I (photo: Edit Kocsis)

szerű portrés csempének volt egy négyzetes és egy téglalap alakba szerkesztett variációja (ahogy ez a korszakban nem ritka), az előbbi a kályha alsó részén kötésben, az utóbbit – sokszög alakú toronyban – a fűtőberendezés felső részén helyezték el. Az alsó részen összeépített sarokcsempéket és félcsempéket is alkalmaztak. Jóval kevesebbet tudunk a párkányokról. Csupán egyetlen párkánytöredék került elő a kályha jellegzetes cserépanyagából és díszítésével. Téglalap alakja, vékony fala és hátoldalán a kormosság hiánya miatt valószínűleg középparkány lehetett. Biztosan volt trapéz alakú, kihajló tetejű felső párkánya is a kályhának, de sajnos a leletanyagban ezt nem lehetett kétséget kizáróan megtalálni. A korban divatos és népszerű delfines párták közül azonban az egyik variáció – anyagával és az egyes darabok hátoldalán megjelenő textillenymattal – szintén ehhez a kályhához sorolható. Ez adhatta meg a szép, ívelt vonalú felső lezárást.

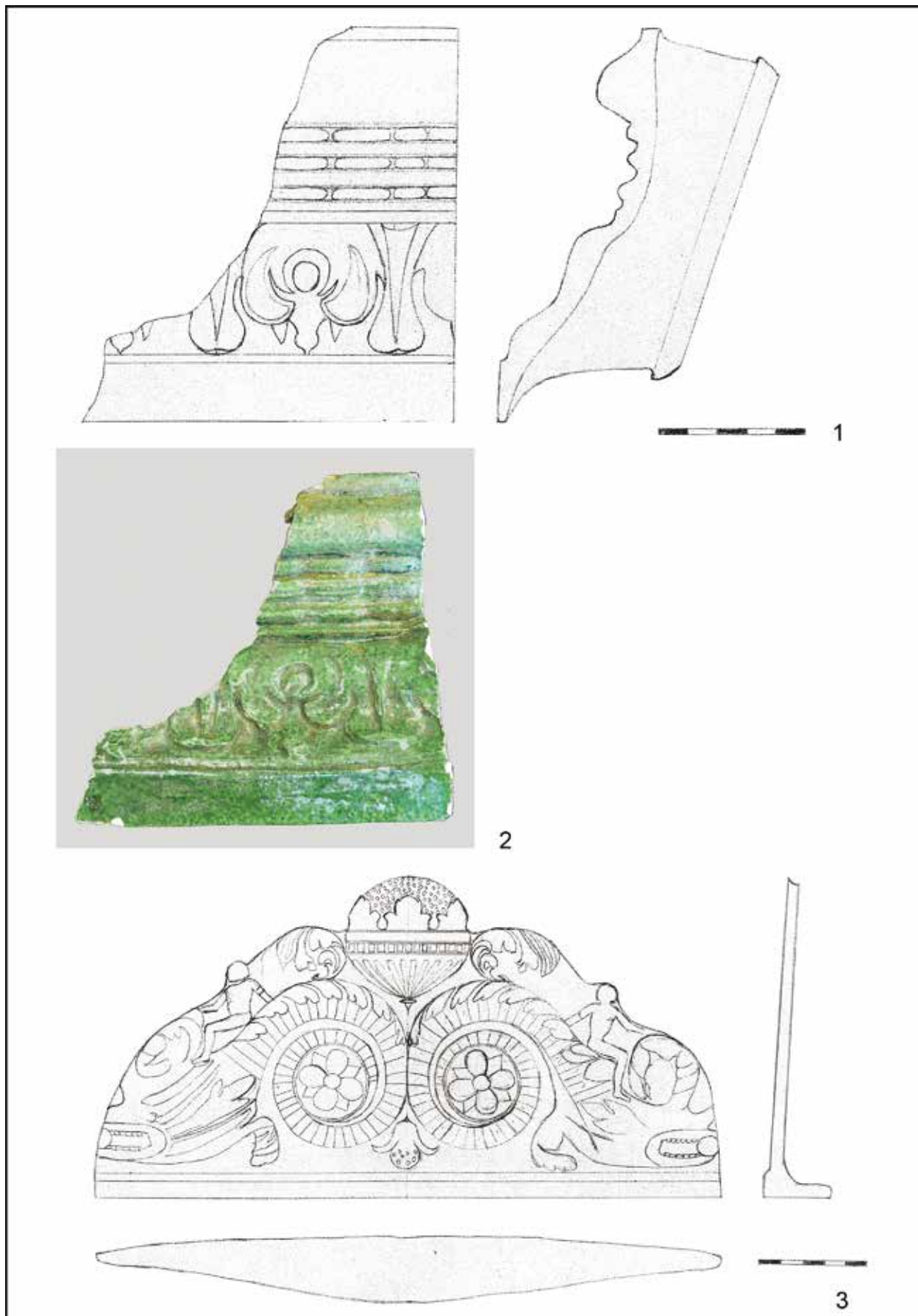
A kályhát készítő műhely

A kétfejű sasos csempéken hangsúlyos szerepet kapott néhány jellegzetes stíluselem, amelyek párhuzam nélküliek a magyarországi csempéanyagban. Ilyen például Lipót császár képmásának megjelenése a sas mellkasán, vagy a jogarnak és a pallosnak az egymást keresztező elhe-

lyezése a sas két nyakán. Ennek a kályhának az esetében még valószínűbb, hogy külföldi műhelyek között kell keresni a kályha készítőjét, de a különleges ábrázolásra tekintettel valószínűleg Habsburg-kapcsolatokkal bíró területen. S valóban, német területen került is elő néhány olyan csempe, amelyeken, ha nem is egy műhelyből származnak, de megjelennek hasonló ábrázolás elemei. Így például Lipót császár portréja látható egy colmari múzeumban őrzött darabon, bár itt nincs ábrázolva a kétfejű sas. Ugyancsak ismeretlen lelőhelyű egy Landshutban őrzött csempe, amelyen a kétfejű sas mellkasán egy babérkoszorúban Lipót császár félprofilból ábrázolt feje tűnik fel, itt azonban a pallost és a jogart a sas lábai markolják, s a zárt császári koronát két angyal lebegtetí a sas fölött. Ennek ellenére ez a darab hasonlít legjobban az esztergomi csempékre. A sas nyakán keresztben elhelyezett pallosra és jogarra is akad példa, egy szintén ismeretlen lelőhelyű, Wiesbadenben őrzött csempén, s a sas mellkasán itt is egy koszorúba foglalt mellkép látható, de ezúttal nem Lipót császáré, hanem a második feleségéé, Klaudia Felicitászé, aki 1673–1676 között volt a császár felesége.¹⁴

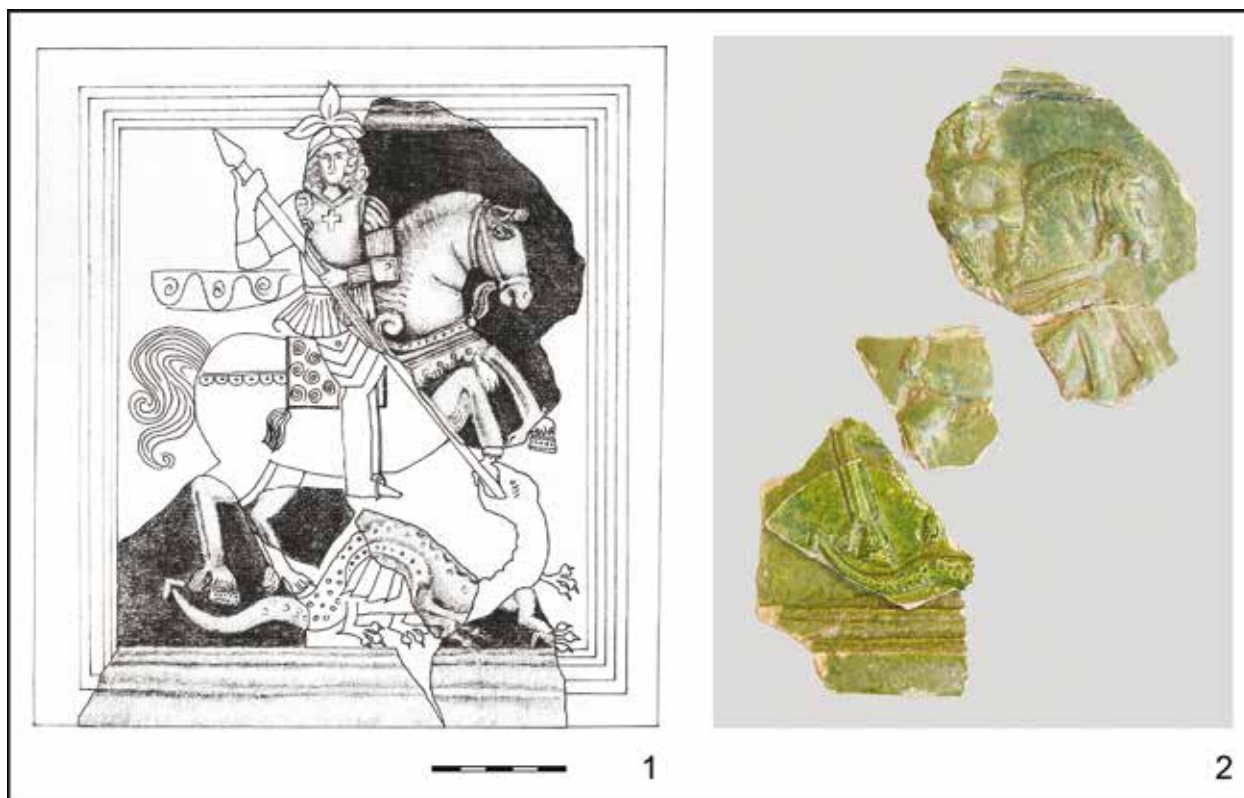
Ha az esztergomi csempék készítőműhelyét nem is sikerült pontosan meghatározni, az jól lát-

¹⁴ A párhuzamokért Harald Rosmanitznak kell köszönetet mondanom, aki felhívta a figyelmemet ezekre a darabokra.

10. kép. Kályha kétfejű sassal és I. Lipót császár portréjával. 1: Középpárkány rajza és oldalnézete; 2: Középpárkány töredéke; 3: Pártalap rajza és metszete (rajz és fotó: Kocsis Edit)

Fig. 10. Ceramic stove with double-headed eagle and portrait of Emperor Leopold I. 1: Drawing and side view of the cornice above the lower stage; 2: fragment of the cornice above the lower stage; 3: drawing and section of a crest tile (drawing and photo: Edit Kocsis)

11. kép. A Szent György-alakos kályha töredékei. 1: Négyzetes csempe rajza; 2: A négyzetes csempe töredékei Szent György alakjával (rajz: Rosta Péter, fotó: Kocsis Edit)

Fig. 11. Ceramic stove depicting St. George. 1: Drawing of a square tile; 2: fragments of a square tile with the figure of St. George (drawing: Péter Rosta, photo: Edit Kocsis)

ható, hogy a csempéken fellelhető stíluselemek Németország déli területei felé mutatnak, valahonnan innen érkeztetett Esztergomba a kályha készítője.

Szent Györgyöt ábrázoló kályha

Az esztergomi várban egykor állt Szent Györgyös kályhából sajnos csak igen kevés töredék maradt fenn. Azonos negatívból származó, vagy nagyon hasonló ábrázolású töredékek azonban számos helyről előkerültek már, s ezek segítségével meg lehet kísérelni ezeknek a csempéknek a rekonstrukcióját is.

A csempék anyaga viszonylag durván, kavicszemcsékkel is soványított, fehérre, illetve sárgásfehérre égetett cserép. Az előlapokat – engőb használata nélkül – általában világos árnyalatú zöld mázzal vonták be. A máz egyes csempéken foltosra sikerült, illetve megfakult, s néhány darabon a földben ezüstösen irizálóvá vált. A csempék előlapjait textil alkalmazása nélkül préselték a negatívba, viszont számos csempe hátoldalán láthatóak a kályhásmester ujjainak sekély baráz-

dái, ahogy függőleges irányban belesimította az agyagot a préselőformába. Ez a jellegzetesség néhány pártaelemen is megfigyelhető. Egyes csempehátoldalakon erőteljesebb belenyomkodás jelei is látszanak. A négyzetes és téglalap alakú csempék tagolt keretet kaptak. Csak Szent György sisakjának tollforgója, illetve a lándzsarúd vége nyúlhatott túl a képmezőn, rá a felső keretre (esetleg alul még a sárkány egy-két lábujja). Itt is jellemző, ahogy az előző két kétféjű sasos kályhánál is, hogy kis eltérésektől eltekintve ugyanazt a jelenetet alakították ki közel négyzetes és téglalap alakú képmezőbe szerkesztve. Ebben az esetben ezt úgy érték el, hogy a négyzetes csempék-nél kisebbek lettek az ábrázolás részletformái, és oldalt több az üres felület, míg a téglalap alakú, nagyobb részletformákkal rendelkező csempék-nél alul maradt több üres terület. A csempék 3,5–6 cm mély, szalagszerű hátrészt kaptak, s a hátrészek végét kifelé lekerekítve vagy inkább szögletesre formázva visszagyúrták.

Négyzetes csempék. A csempék kiserkeszthető mérete kb. 24 × 24 cm, mélységük 4–6 cm. Négyöt csempéből vannak töredékek.

12. kép. Sarokcsempe félcsempéjének töredéke Szent Kristóf ábrázolásával a Szent György-alakos kályháról (fotó: Kocsis Edit)

Fig. 12. Fragment of the half-tile of a corner tile with the figure of St. Christopher from the ceramic stove decorated with figures of St. George (photo: Edit Kocsis)

A csempék összetett kerete kívül egy kb. 1,3 cm széles léctaggal indul, majd egy éles lépcső után egy kb. 0,5 cm széles hornyolattal mélyül, végül egy újabb lépcső után egy keskeny pálcátag zárja le. A képmezőben egy jobbra ágaskodó paripa látható szépen befont sörénnyel, díszes kantárral, sügy- és farhással. A ló hátán magas kápájú, mintás takarójú nyeregben Szent György ül, deréktól felfelé szembe fordítva a nézővel. Szent György ráncolt anyagú zekéje felett mellvértet, váll- és könyök-védő páncélt visel. A mellvértten egyenlő szárú kereszt lóg, és az alak nyaka körül mintás anyagú köpeny záródik, amelynek vége a dereka mögött hosszan fodrozódva lobog. Szent György arca bajusz és szakáll nélküli. Fején három nagy tollal ékesített sisakot visel, amely alól vállig omlanak le göndör fűrtjei. A sisak tollai már a keret belső oldalára is rányúlnak. A szent mindkét kezével egy lándzsát szorít,

amelynek alsó végét a ló patái alatt elhelyezkedő, fejét visszafelé fordító sárkány szájába döfi. A sárkány testének pikkelyeit benyomott pontok érzékeltetik, hátán íves tarajok láthatók, szárnya testéhez simul, négy lábán karmos ujjak vannak, elkeskenyedő farka nyílszerűen végződik. A sárkány karmai és a lándzsa felső vége szintén kissé rányúlnak a keret belső részére. Bár a jelenet elég jól kitölti a képmezőt, az oldalkeretek mentén néhol nagyobb üres felületek is maradtak (11. kép 1-2).

Sarokcsempe, félcsempe. A sarokcsempe feltételezett magassága 24 cm, szélesebb oldala kb. 24,5 cm lehetett, keskenyebb oldala kb. 12 cm volt. Egy csempe töredékeit ismerjük.

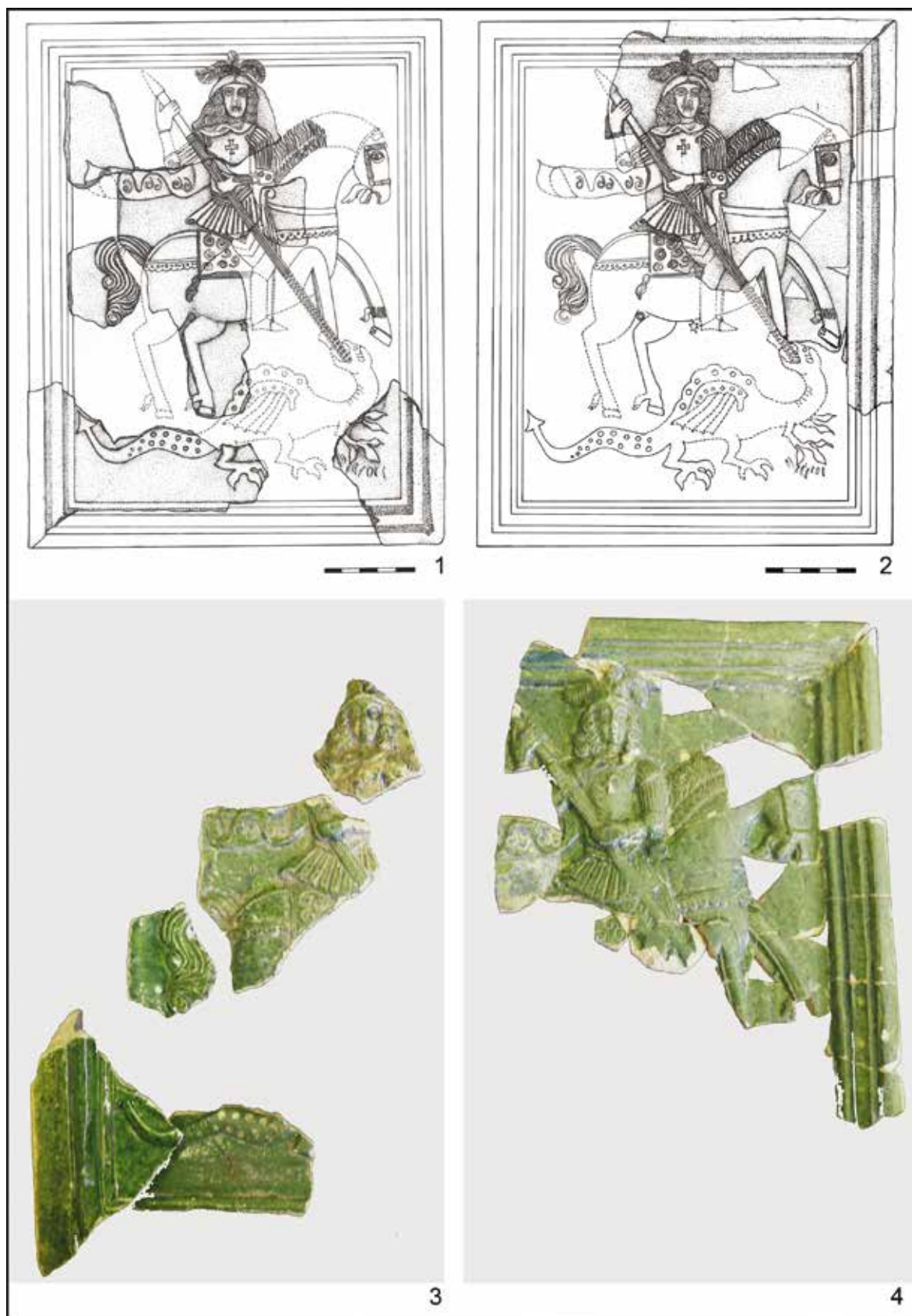
A csempe sarokélét a két csempe összetett keretének kissé kiszélesített léctagjai adják, amelyeket derékszögben illesztettek össze. A négyzetes csempeoldal sajnos letört. A félcsempeoldal összetett kerete kívül széles léctaggal indul, majd egy éles lépcső után széles hengertaggal mélyül, végül egy újabb lépcső zárja le. A 6 cm szélességű képmezőben egy mezítlábas alak áll a kidomborodó talajon, ruhája a combja táján cafrangokra hasadt, felemelt bal karján valamit tart. A csempe többi része nem maradt meg. Az ábrázoláson valószínűleg Szent Kristóf jelenik meg, karján a kis Jézussal (12. kép).

Téglalap alakú csempék. A csempék magassága kb. 29 cm, szélessége 22,5–23 cm, mélysége 3,5–6 cm. Öt-hat csempéből maradt fenn töredék.

A téglalap alakú csempék ábrázolása, az alakok beállítása csak apró részletekben tér el a négyzetes darabokétól, de mind a lovas, mind a sárkány nagyobb, mint a másik típuson. A képmező eltérő alakja miatt más helyeken közelíti meg az ábrázolás a keretet (pl. a ló fejénél, mellső lábainál), más részeken pedig nagyobb üres felületek maradnak (13. kép1, 3).

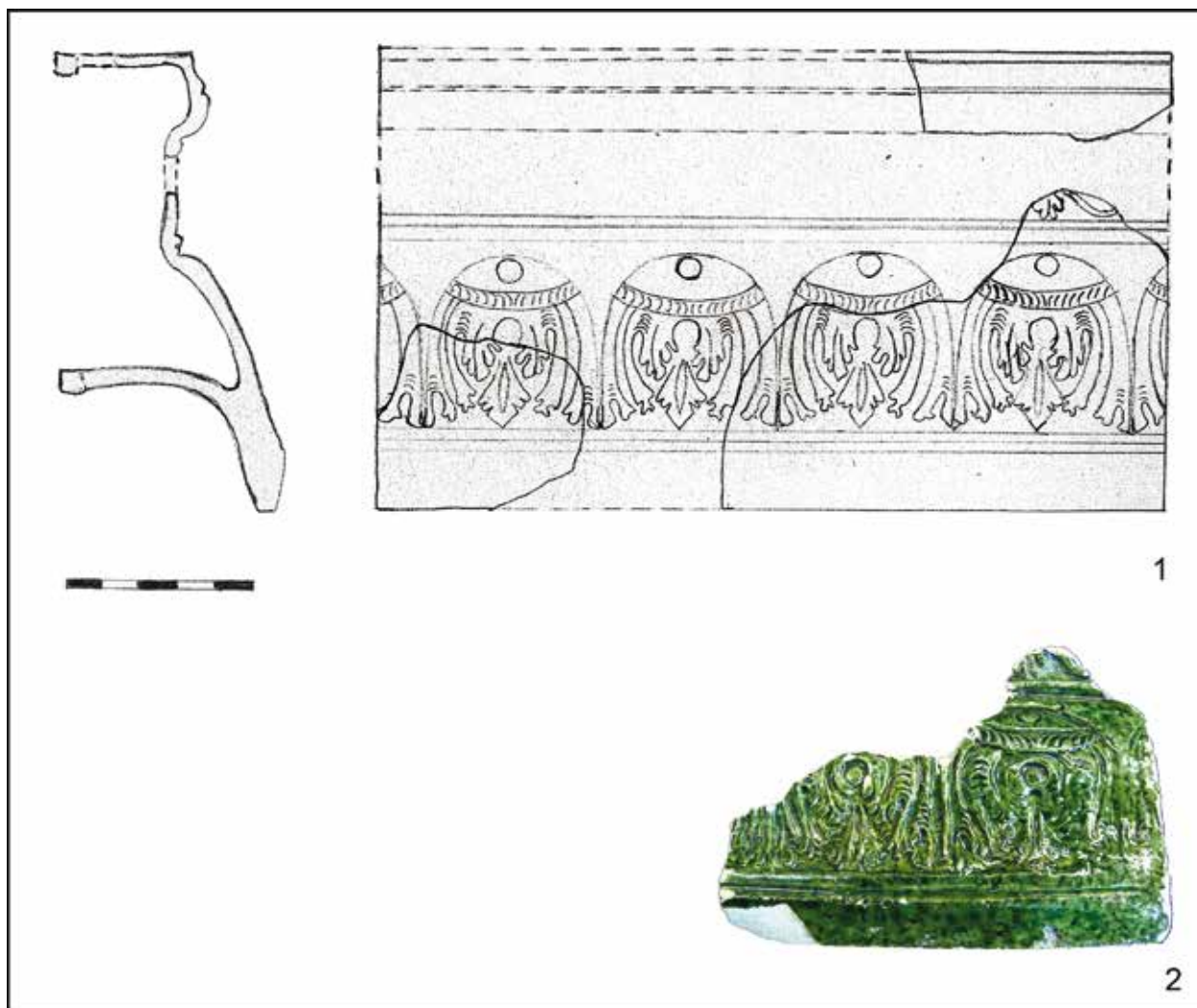
Középpárkány. Fektetett téglalap alakú, ívelt, felfelé szűkülő falú párkánycsempe, viszonylag vékony falú. Magassága kb. 12 cm, mérhető szélessége 12 cm, rekonstruálható szélessége kb. 21 cm, mélysége kb. 6 cm. Egy csempe három töredéke van meg.

A párkány alsó, „S” alakban felfelé szűkülő harmadában, széles léctag és pálcátag felett lefelé fordított levélsor fut szépen tagolt, erősen cakkozott szegélyű stilizált levelekkel. A középső, függőleges falú harmadot egy vízszintes pálcá választja el, ebben apró virágos, indás motívum fut, de ebből csak nagyon kevés maradt meg. A párkánycsempe felső sávja ismét kissé előre-

13. kép. Szent György-alakos kályhák töredékei. 1: Téglalap alakú csempe rajza az esztergomi kályháról; 2: Téglalap alakú csempe rajza a visegrádi kályháról. (Rajz: Molnár Éva); 3: Téglalap alakú csempék töredékei Esztergomból; 4: Téglalap alakú csempék töredékei Visegrádról (fotó: Kocsis Edit)

Fig. 13. Fragments of tiles with the figure of St. George. 1: Drawing of a rectangular tile from the Esztergom ceramic stove; 2: drawing of a rectangular tile from the Visegrád ceramic stove (drawing: Éva Molnár); 3: fragments of rectangular tiles from Esztergom; 4: fragments of rectangular tiles from Visegrád (photo: Edit Kocsis)

14. kép. A Szent György alakos kályha töredékei. 1: Középpárkány rajza és metszete; 2: Középpárkány töredék (rajz és fotó: Kocsis Edit)

Fig. 14. Fragments of tiles from the ceramic stove decorated with figures of St. George. 1: Drawing and section of the cornice above the lower stage; 2: fragment of the cornice above the lower stage (drawing and photo: Edit Kocsis)

ugrik, ezt a részt egy hengertag és egy pálca tagolja (14. kép 1–2).

Koronázó párkány. Felfelé szélesedő trapéz alakú, ívelt, felfelé erősen kihajló falú párkánycsempe. A csempe magassága kb. 15,5 cm, felső szélessége 23,8 cm, alsó szélessége kb. 20 cm lehet, mélysége 5,5–10 cm. Nyolc-kilenc példányból vannak töredékek.

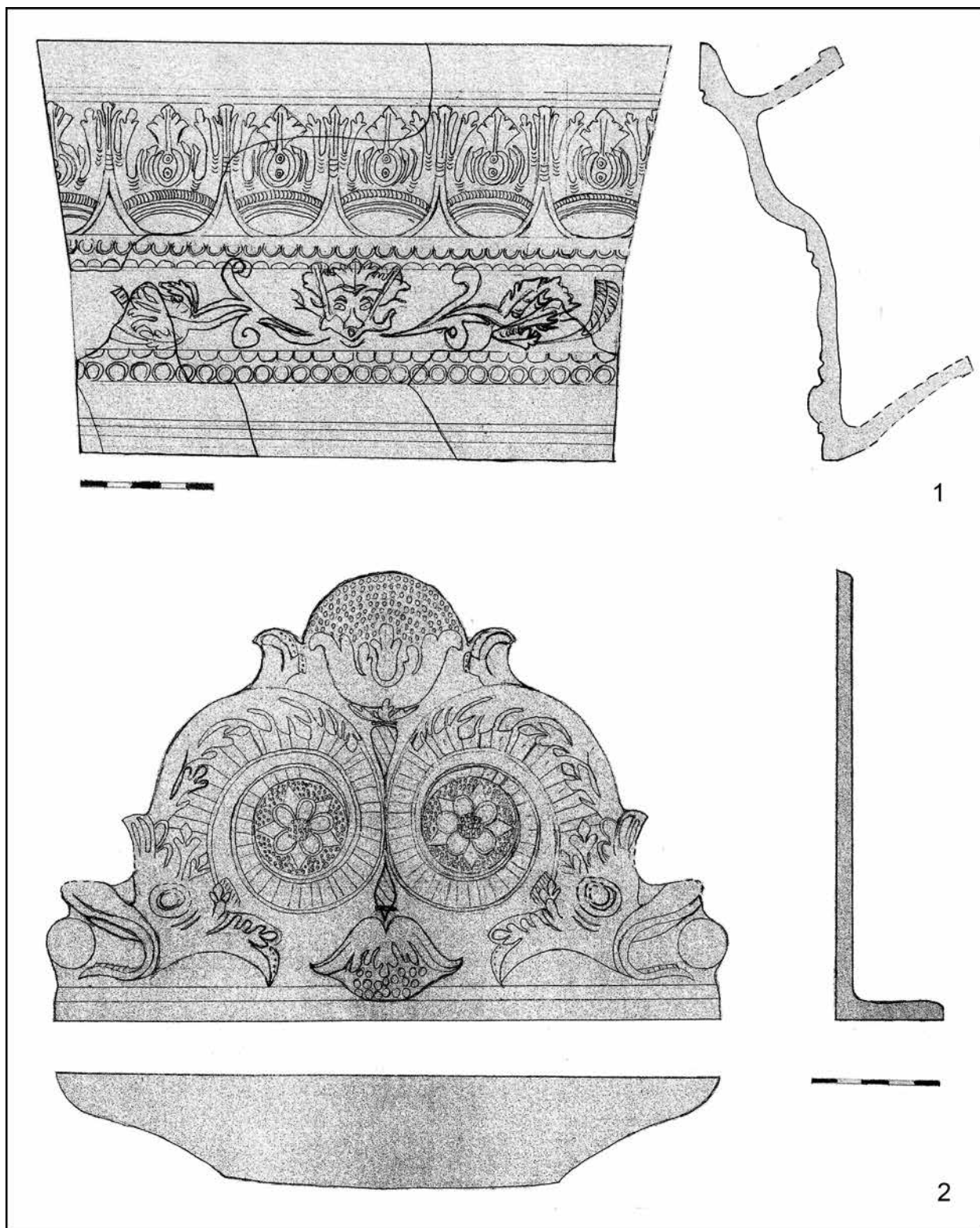
A felfelé szélesedő párkány alsó sávját egy lépcső és egy nagy, kiugró hengertag alkotja. A felette húzódó, függőleges állású sáv díszítését egy Vácról publikált középpárkány alapján képzelhetjük el:¹⁵ középen egy levélmazsk látható, amelyből indák kacskaringóznak kétfelé, végü-

kön egy-egy erősen tagolt szegélyű levéllel. A levélmazskos-indás sávot alulról és felülről is lépcsősen mélyülő, kettős gombsor fogja közre. Az ívelten kihajló, széles felső sávot plasztikus, erősen tagolt levélszélű, stilizált levélsor díszíti. Felül széles, függőleges léctag zárja le a párkányt (15. kép 1).

Párta. Egyenes alaprajzú, ívelten kivágott párta, hátul végigfutó keskeny, egyenes, két szélén le-metszett támasztólapal. Magassága kb. 16,5 cm, szélessége 26,5 cm, mélysége 4,3 cm. 12–14 párta töredékei maradtak meg.

A motívum széle mentén szabálytalan ívben körülvagott párta a korban igen elterjedt „delfines” párták közé tartozik. Az előlap alját egy keskeny léctag és egy lépcső adja. A középső ten-

¹⁵ SÖMJÉNI 2014, 132, 16. tábla 1–2.

15. kép. A Szent György-alakos kályha töredékei. 1: Koronázó párkány rajza és metszete; 2: Pártalap rajza és metszete (rajz: Kocsis Edit)

Fig. 15. Fragments of tiles from the ceramic stove decorated with figures of St. George. 1: Drawing and section of the cornice above the upper stage; 2: drawing and section of a crest tile (drawing: Edit Kocsis)

gelyre nagyjából szimmetrikus előlap két oldalán egy-egy kifelé néző delfin látható, amelyek a szájukban egy-egy gömböt tartanak. A delfinek farka felülről lefelé és befelé csavarodva tölti ki a képmezőt. Az összetekeredő delfinfarkak közepén egy-egy stilizált virág látható benyomott pontokból álló háttérrel. A delfinek hátára levelek borulnak. Középen, az érintkező delfinfarkak alól egy széles, harang alakú virág nyílik ki középen számos bibével, míg felül egy hasonló, szépen tagolt bibés virág emelkedik ki korongszerűen, így zárva le felülről a pártát (15. kép 2). A párta előlapja jóval plasztikusabb, mint az I. Lipót-portrés kályha delfines pártájáé. A párta analógiája Sümegről¹⁶ ismert, de Kozák Károly megjegyzése szerint Nagyvázsonyban is került elő ilyen darab.

A kályha felépítése

A Szent György-csempés kályha felépítése hasonló lehetett az előző két kályháéhoz. Az alsó részt közel négyzetes csempék alkották – kötésben rakva, összeépített sarokcsempéket is alkalmazva. A sokszöghasáb alakú felső részt téglalap alakú csempékből rakták. A fűtőberendezésnek közép-, valamint kihajló koronázó párkánya is volt, tetején ívelt kivágású párták sorakoztak. A kályha fő díszítését a Szent György és a sárkány küzdelmét ábrázoló jelenet adta, amelyet négyzetes és téglalap alakú csempéken is ábrázoltak – igen hasonló beállításban, kisebb, illetve nagyobb részletformákkal, de más szentek is helyet kaphattak rajta, például a félcsempén ábrázolt Szent Kristóf.

A kályhát készítő műhely

A Szent György és a sárkány küzdelmét megörökítő ábrázolások (például freskók) már a középkor óta igen népszerűek voltak – hiszen végül is a jó és a rossz harcát, s a jónak a gonosz felett aratott diadalát jelenítették meg. A legendát ábrázoló legkorábbi ismert kályhacsempe a 15. század elejéről való,¹⁷ de a téma később is kedvelt volt. A szenteket, s különösen Szent Györgyöt ábrázoló csempék töretlenül népszerűek maradtak még a 17. század végén, 18. század elején is, talán nem függetlenül az Ottomán Birodalom ellen folytatott hosszú küzdelemtől, illetve a katolikus ellenreformáció szellemi hatásától.

Ebből a korszakból is számos helyről közöltek már Szent György-alakos csempetöredékeket, de sajnos mindig csak kisebb darabokat. Ez meg-

nehezíti egyrészt az esztergomi töredékek össze-rajzolását, plasztikájuk pontos meghatározását, másrészt annak megállapítását is, hogy mely töredékek készülhettek az esztergomival azonos negatívból. Nehezen dönthető el továbbá, hogy a közölt töredékek a négyzetes vagy a téglalap alakú csempeváltozathoz tartoztak-e, így a rekonstrukció még kétségesebbé válik.

Az esztergomiakhoz hasonló Szent György-alakos csempedarabokat publikáltak a budai várból,¹⁸ a Tabánból,¹⁹ valamint a váci várból²⁰ is. Emellett nagyban segítette munkámat néhány közvetlen visegrádi csempetöredék, amelyek az addigra elpusztult királyi palota kertjének északnyugati sarkából származnak, valószínűleg a korai sváb település egyik házából kerülhettek a földre.²¹ Hátoldaluk kormos, tehát használták őket. A csempedarabok a négyzetes, illetve a téglalap alakú csempetípushoz tartoztak (13. kép 2, 4).

Úgy tűnik, bár a Szent György-ábrázolások beállítása szinte azonos, a részletekben mégis kisebb eltérések mutatkoznak. Az esztergomi, a visegrádi és a váci töredékeken a lónak szépen befert sörénye van, Szent György köpenye csak egy szalagban, deréktájon lobog hátra, a sárkány farka pedig alig hullámoz. A budai és tabáni töredékeken viszont a ló sörénye lobog, a köpeny két részletben hullámoz az alak mögött, a nyeregtagaró más mintájú, a sárkány farka pedig erőteljes hullámokat vet. A budai darabon továbbá a csempe bal felső sarkában a „GEO RGIVS” felirat is olvasható, ahol az első három betű után a lándzsa nyele választja ketté a nevet. Tehát a budai és tabáni darabok biztosan egy másik negatívval, másik műhely által készültek, mint az esztergomi csempék. A visegrádi és váci töredékek azonban az esztergomival azonos nyomódúcból származhatnak.

A budai csempéhez valószínűleg más csempék is kapcsolódnak. Így egy sarokcsempe félcsempéje, amelyen Szent Rókus látható²² (miközben az esztergomi kályha sarokcsempéjén Szent Kristóf szerepelt), valamint egy hasonló megformálású, kalapos férfiarcot ábrázoló csempetöre-

¹⁸ MELIS 1986, 265–266, 18. kép. A csempe fotóját – valószínűleg tévedésből, egy másik, 1480 körülre keltezhető csempe helyett – közölte Ana-Maria Gruia is: GRUIA 2013, 129, 308. Cat. 23.

¹⁹ JUHÁSZ 1998, 354, 10. kép.

²⁰ SÖMJÉNI 2014, 138. 32. tábla 2–3, 33. tábla 1–7.

²¹ KOVÁTS-SZÓKE 2015, 46–47. Visegrádra már talán az 1680-as évek végén, de az 1690-es években biztosan érkeztek betelepülők. Nagyobb számban azonban inkább csak 1700 után telepedtek le a helységben.

²² MELIS 1986, 266–267.

¹⁶ KOZÁK 1963, 174, 47. kép.

¹⁷ KOCSIS 2006, 127, 6. ábra.

dék.²³ Ez utóbbi valószínűleg egy Szent Mártont ábrázoló négyzetes csempéből származhat, analógiáját Szombathelyről közölték.²⁴ Ezen egy bal felé lépő lovon, a nyeregben visszaforduló Szent Márton látható, amint a bal kezével megemelt köpenyét jobb kezében tartott kardjával kettéhasítja, hogy a lova hátsó lábainál kuporgó, majdnem ruhátlan koldusnak adja. A csempe részleteinek megformálása: Szent Márton arca, kalapja és ruházata, a ló sörénye, patái, a nyeregtakaró mintázata, valamint a csempe kerete mind nagyon hasonlítanak a budai és a tabáni Szent György-ös csempére, s ráadásul a csempe jobb felső sarkában itt is látható – ezúttal három sorban elhelyezve – az értelmezést segítő felirat: „S. MARTIN VS”.

Amint láthattuk, az esztergomi kályha műhelye a Dunakanyar két másik településére, Visegrádra és Vácra is készített fűtőberendezést. Érdekes, hogy Vácon az esztergomi kályha koronázó párkányának motívuma is felbukkan – ezúttal középpárkánnyá szabva –, bár a csempék publikálója szerint ez ott egy másik, kétfejű sasos csempéjű fűtőberendezéshez tartozott.²⁵ A különböző leveles párkányok, delfines párták nagyon népszerűek voltak, préselőnegatívjaik akár kereskedelmi úton is terjedhettek, s több műhely akár különböző motívumú kályhákhoz is felhasználhatta őket ekkoriban.

A Szent György-ös csempék aprólékosan kimunkált plasztikája, valamint az, hogy egyes részletek a tagolt keretre is rásimulnak, talán megengedi azt a feltételezést, hogy a műhely (műhelyek) esetleg nyugatról érkezhettek Magyarországra az ország törököktől való megtiszt-

títása és keresztény újratelepítése idején. Erre utal a kályhák elterjedése is, hiszen a nyugatdunántúli Szombathely kivételével elsősorban a Duna vízi útja mentén készített kályhákat mindkét műhely.

Összefoglalás

A tanulmány az esztergomi vár 1686-os visszafoglalása utáni időszak három legszebb és legjobban rekonstruálható kályháját mutatja be. Ekkoriban a várban katonaság állomásozott, s ezek a fűtőberendezések valószínűleg a tisztek és a parancsnok szállását, helyiségeit fűthették. Két kályhát biztosan, s feltehetően a harmadikat is nyugatról hozatott mesterekkel készítették el kiváló minőségben, néha Magyarországon szokatlan formai elemeket is alkalmazva. A külföldi kályhás mesterek alkalmazását Esztergom fekvése, a Dunán való jó megközelíthetősége is indokolhatja. A nyugatról jött mesterek működése újabb lökést, inspirációt adhatott a hazai kályháság fejlődéséhez.

A szépen kidolgozott, különleges csempékhez a vár anyagából jól ki lehetett válogatni az ezekhez a kályhákhoz tartozó párkányokat, pártákat is. Ezek közül az elemek közül a korszakból még viszonylag keveset publikáltak, pedig széles körben elterjedtek és népszerűek voltak, gyakran alkalmazták őket különböző fűtőberendezéseknél. A kiegészítő elemek ismerete nélkül nem alkotható teljes kép a kályhák egykori felépítéséről, műhelykapcsolatairól.

IRODALOM

GRUIA, ANA-MARIA

2013 Religious Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary. Cluj-Napoca.

IRÁSNÉ MELIS KATALIN

1986 Szent György alakos budai kályhacsempék. In: Fügedi E. (szerk.): Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Budapest, 254–268.

JUHÁSZ ETELKA

1998 Cseréplovas töredéke Óbudáról (Keramikhusar). Budapest Régiségei (Budapest) 32, 353–359.

1999 Kétfejű sasos kályhacsempék Óbudáról (Ofenkacheln mit doppelten Adlerköpfen aus Óbuda). Budapest Régiségei (Budapest) 33, 361–364.

KOCSIS EDIT

2006 A visegrádi fellekvár kályhacsempe leletei. In: Buzás G. (szerk.): A visegrádi fellekvár. Visegrád Régészeti Monográfiái 6. Visegrád, 124–166.

2013 Jézus életét bemutató kályha az esztergomi várból, a XVI. század végéről. (Ofen mit Darstellungen des Lebens Jesu aus der Burg von Esztergom/Gran vom Ende des 16. Jahrhunderts) Archaeologiai Értesítő (Budapest) 138, 345–366.

²³ MELIS 1986, 267.

²⁴ P. HAJMÁSI 1991, 40, 1. kép.

²⁵ SÖMJÉNI 2014.

KOVÁTS ISTVÁN–SZŐKE MÁTYÁS

2015 Visegrád 18. századi egyházi emlékei. In: Várak kastélyok templomok Évkönyv (Budapest) 46–50.

KOZÁK KÁROLY

1963 Kétféjű sasos kályhacsempék Magyarországon (Izrazci sz izobrazsenyiem dvuglavogo orla v Vengrii). Budapest Régiségei (Budapest) 20, 165–200.

1965 Az egri vár XVII. századi alakos kályhacsempéi (Les carreaux de poêle figurés du XVIIe siècle trouvés dans la forteresse d'Eger). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 92, 52–60.

P. HAJMÁSI ERIKA

1991 Szombathely középkori várának kutatástörténete és a külső várfal nyomvonalának meghatározása néhány ponton (Die Forschungsgeschichte der Burg von Szombathely). Savaria A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely) 20:1, 39–51.

SÖMJÉNI ANIKÓ

2014 15–17. századi kályhacsempé leletek a váci várból. In: Rajna A. (szerk.): Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében. Szentendre, 119–151, 258–290.

TOMKA GÁBOR

2011 Kétféjű sast ábrázoló kályhacsempék a szendrői felsővárból (Stove tiles from the upper castle at Szendrő depicting double-headed eagle). In: Tóth E.–Vida I. (szerk.): Corolla Museologica Tibor Kovács Dedicata. Libelli Archeologici Ser. Nov. IV: Régészeti Füzetek Új Sorozat (Budapest) 4, 585–597.

THREE CERAMIC STOVES OF ESZTERGOM CASTLE MADE AFTER 1686

EDIT KOCSIS

Described and discussed here are the three finest and best reconstructed ceramic stoves of Esztergom Castle from the period after the recapture of the castle in 1686. The stoves probably served to heat the quarters and rooms of the officers and commanders of the army troops stationed in the castle at this time.

One of the ceramic stoves is decorated with tiles whose main decorative element is the coat-of-arms of the Emperor Leopold I borne by double-headed eagles, while the other ceramic stove is made up of tiles on which the emperor's portrait can be seen on the breast of double-headed eagles. The third ceramic stove is made up of tiles portraying St. George slaying the dragon and it is possible that some tiles bore the portraits of other saints (e.g. St. Christopher). All three tiled stoves have lavishly ornamented cornices or leaf-ornamented crests with double-headed eagles or dolphins.

Two of the ceramic stoves were quite certainly made by highly skilled craftsmen from the west and the same

can be posited for the third tiled stove too. These craftsmen occasionally used formal elements that were uncommon in Hungary. The employment of foreign stove-builders was probably facilitated by the location of Esztergom and the good access to the town along the Danube. In addition to being a source of inspiration, the activity of foreign craftsmen from the west undoubtedly acted as a stimulus to the craft of ceramic stove-building in Hungary.

The cornice and crest tiles associated with the finely made, remarkable tiles of these ceramic stoves could be easily selected from among the finds. Relatively few of these elements have been published, even though they were widespread and popular, and often used during the construction of various heating installations. We can hardly form an overall picture of the structure of ceramic stoves and the connections with various workshops without a better knowledge of the complementary elements.